

Brielle en de kustverlichting op Voorne

door Peter Kouwenhoven

Brielle heeft eeuwenlang zorg gedragen voor het beheer van de kustverlichting in het duingebied van Voorne, ten behoeve van de scheepvaart naar de Maasmond. In het huidige landschap is dit nautische verleden nog herkenbaar. Niet alleen door objecten als de Stenen Baak op de Heindijk, de Sint-Catharijnekkerk van Brielle en het fundament van een oude kaap, maar ook door enkele topografische namen die refereren aan inmiddels verdwenen lichtopstanden.

Lange tijd was Brielle de zetel van de graven van Voorne, totdat deze heerlijkheid in 1371 bij Holland werd gevoegd. Brielle had zijn eigen haven en dreef handel met het Oostzeegebied. Den Briel, zoals de stad een tijd genoemd werd, staat in ons collectieve geheugen als de stad die in 1572 werd ingenomen door de Watergeuzen. Het was het begin van de opstand tegen koning Filips II. Na de inname van de stad begonnen de geuzen met het vervangen van de middeleeuwse stadsmuren door vestingwallen. De verbouwing tot vestingstad heeft tot 1713 geduurd en daarna is er maar weinig veranderd. Brielle heeft nog steeds de sfeer van eeuwen geleden.

Houten en stenen kapen bij Oostvoorne

Op 8 december 1280 kregen de kerk van Brielle en de sociale instelling 'Heilige Geest' van Aelbracht, heer van Voorne en burggraaf van Zeeland, het privilege "om te makene twee viereberghen ten ouden Brielle" en deze te beheren. Met 'viereberghen' werd bedoeld op kapen waarop 's nachts een vuur kon worden gestookt. Er werden twee houten kapen geplaatst in de duinen ten westen van de burcht van Oostvoorne: een binnenbaken

en een buitenbaken. Tegenwoordig zouden we spreken over een lichtenlijn van een hoog licht en een laag licht. De inkomsten van het 'viergeld' dat schippers moesten betalen kwamen ten goede aan de kerk. In 1360 begon de kerk met het vervangen van een van de houten kapen door een stenen kaap, met een achthoekige grondslag. Omdat de inkomsten van het vuurgeld op een gegeven moment lager waren dan de kosten van het beheer van de kapen, werd het werk niet afgemaakt. Op 14 januari 1390 droeg hertog Aelbrecht van Beieren het recht om de 'vierende capen' te beheren over aan de stad Brielle. Het is niet duidelijk of dit een officiële bevestiging was van een al langer bestaand recht, of dat de overdracht pas in dat jaar heeft plaatsgevonden. Mogelijk had Brielle het beheer van de kapen al eerder op zich genomen vanwege het belang van de scheepvaart voor de stad. In ieder geval is het duidelijk dat het stadsbestuur de achthoekige stenen kaap heeft afgebouwd. Dat zal dan globaal tussen 1360 en 1390 hebben plaatsgevonden. Het was een stenen toren van ruim twintig meter hoog met daarop een met leien gedekte kap. De hoogte was ongeveer tien meter. Onder de kap was een vuurpan geplaatst. Die leien kap

Het fundament van de Stenen Kaap aan de Zwartelaan in Oostvoorne kreeg in 1971 de status van rijksmonument.

Uitsnede van de kaart 'Afbeelding van de Maes' uit 1665. Gemaakt door Joost van Geel en uitgegeven door postmeester Jacob Quack.

vroeg regelmatig onderhoud. Voorraden met nieuwe leien stonden opgestapeld bij de voet van de toren. Dit bleek bij archeologische opgravingen in 1964.

In 1542 brak er oorlog uit tussen keizer Karel V en koning Frans I van Frankrijk. Omdat men bevreesd was voor activiteiten van de Franse vloot in de Maasmond, besloten de Staten van Holland om de kapen buiten gebruik te stellen en de tonnen in het vaarwater binnen te halen. Toen in september 1544 de oorlog ten einde was, bleek de houten kaap geheel gesloopt. De stenen kaap heeft het overleefd, alleen het houtwerk was beschadigd. Op 5 september 1544

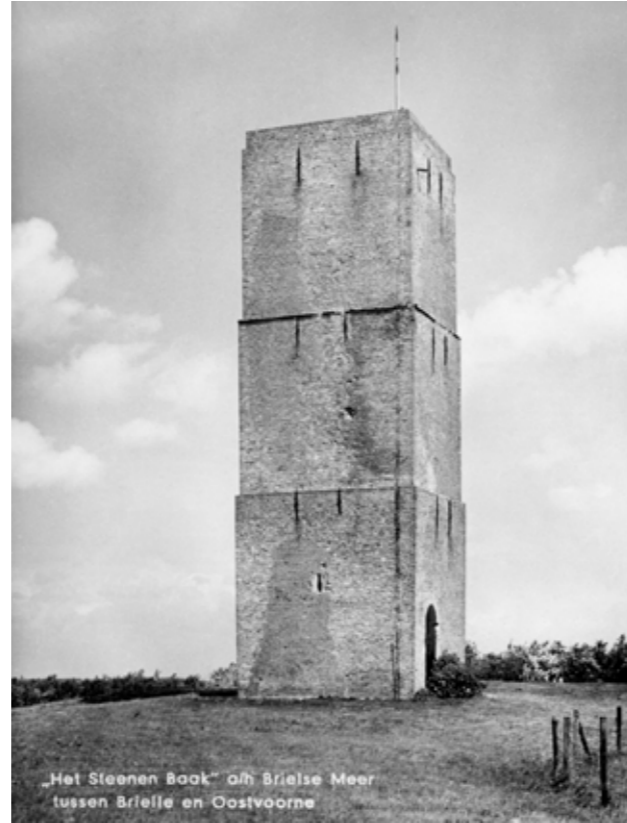
kreeg Adriaan Aerts de opdracht om drie verdiepingsvloeren aan te brengen en houten trappen te plaatsen. Er werd in dat jaar ook een nieuwe houten kaap gebouwd met een leien dak. Door verandering van de vaargeulen in de Brielse Maas was het nodig voor dit buitenbaken een andere locatie te kiezen. Waarschijnlijk was dat ongeveer op de plek waar nu de nieuwe Koepel Zeeburg staat. Het daar gelegen duingebied heet Kaapduin en dit zal zijn naam te danken hebben aan het verplaatste buitenbaken. In 1545 waren beide kapen weer in gebruik. Ze werden vanaf dat moment met kolen gestookt, waarschijnlijk een

Detail van de 'Postkaart van Quack' uit 1665, gemaakt door Joost van Geel: de Stenen Baak bij Oostvoorne en zijn buitenbaken.

De Stenen Baak in 1939, vlak voor een omvangrijke restauratie.

De Stenen Baak in 1974. In 1965 werd hij opnieuw gerestaureerd.

primeur voor West-Europa. Voorheen werd riet, turf en hout gebruikt. De kolen kwamen uit Engeland en werden via Dordrecht naar Brielle gebracht. Met blaasbalgen op beide kanten werden de vuren constant van zuurstof voorzien om ze feller te laten branden. De vuren brandden 's winters als de haringbuizen terugkeerden van de nachtelijke visserij.

Op 26 september 1551 brak er opnieuw oorlog uit met Frankrijk. In 1552 werden daarom de beide kanten afgebroken, evenals alle andere dagmerken langs de kust, inclusief de torens van de burcht van Oostvoorne. Ook de kerktoren verloor zijn spits en een deel van de stenen bovenbouw werd afgebroken. Ondanks de oorlog werd de houten kaap in datzelfde jaar alweer hersteld. Tot het eind van de oorlog, in 1559, werden er kaarsen gebrand in een lantaarn op de kaap. Op de plek van de afgebroken stenen kaap stond ook een lantaarn met kaarsen.

Nog in hetzelfde jaar (1559) brandde de houten kaap af en werd hij snel vervangen. In dat jaar werd er ook een nieuwe stenen kaap gebouwd op een andere plek, omdat de vaargeulen inmiddels weer anders waren komen te liggen. Het was een vierkante kaap, opgebouwd met de stenen van de burchttorens van Oostvoorne. Het transport van die stenen was een dure aangelegenheid. De kosten kwamen voor rekening van koning Philips II, omdat die de afbraak van de vorige kaap had verordonneerd.

Beide kanten hebben maar kort dienstgedaan. Vanwege vijandelijk dreiging in de aanvangsfase van de Tachtigjarige Oorlog werden ze in 1569 alweer afgebroken. In 1593 was de rust blijkbaar weergekeerd, want toen werden er twee

houten kanten opgericht. Een daarvan werd op de Heindijk geplaatst, op de locatie waar nu nog de Stenen Baak staat. Deze houten kanten brandden regelmatig af of waaiden om tijdens stormgeweld maar werden telkens vervangen. Al met al was de bebakening van de Maasmond bij Brielle een dure aangelegenheid. Gelukkig stonden daar de inkomsten uit vuurgeld tegenover.

De fundering van de achthoekige kaap, die in 1552 werd afgebroken, bleef liggen en verdween in de loop der tijd onder een laag aarde. In 1937 werd dit fundament ontdekt bij Het Reigershuis op het terrein van landgoed Mildenburg. Pas in 1964 werd het tijdens archeologisch onderzoek uitgegraven en een klein eindje opgemetseld. Het is nu nog steeds aanwezig in een bosperceel langs de Zwartelaan in Oostvoorne, voorheen Kaapweg geheten. Het fundament heeft sinds 1971 de status van rijksmonument.

De Stenen Baak

In februari 1630 was het weer eens zover dat de houten kaap op de Heindijk in vlammen opging. De Vroedschap van Brielle gaf daarom de stadstimmerman, Maarten Cornelis Paeyse, opdracht voor de bouw van een minder kwetsbare stenen kaap. Samen met vier meestermetse-laars klaarde hij de klus binnen vier maanden. Omdat niet alleen Brielle maar ook de koopvaardij en de visserij in het algemeen baat hadden bij deze nieuwe vuurtoren, gaven de Staten van Holland en West-Friesland hiervoor subsidie. Deze 'Stenen Baak' zoals hij genoemd werd, had een lantaarn waarin op een lemen vloer een groot kolenvuur

De kustbatterij met de Stenen Baak en een herbouwde kogelgloeioven, omstreeks 1962.

werd gestookt. De rook werd afgevoerd via een centrale schoorsteen. Twee wachters waren 's nachts voortdurend in de weer met het sjouwen van kolen en het aanblazen van het vuur met twee blaasbalgen. Naast het vuur stonden twee gevulde waterreservoirs, die bij calamiteiten konden worden benut. De Stenen Baak functioneerde in samenhang met een verplaatsbaar houten vuurbaken op het strand van Oostvoorne, bij het Kruiningergors.

In 1702, toen er wederom een dreiging vanuit Frankrijk voelbaar was, werd bij de Stenen Baak een klein fort gebouwd. In 1781 werd deze kustbatterij uitgebreid. Er werden bovendien wachthuisjes, opslagschuren en leefruimten voor soldaten toegevoegd. Om kanonskogels te kunnen verhitten werden twee gloeiovens gebouwd. Met hete kogels moesten vijandelijke schepen die zich in de Maasmond waagden in brand worden geschoten. Maar het is er nooit tot een gevecht gekomen. Het ministerie van Oorlog hief de batterij in 1918 op. In 1957 werden bij werkzaamheden resten gevonden van een van de gloeiovens, waarna men besloot om dit bouwwerkje weer te herbouwen. Het staat er nu nog, vergezeld van een drietal kanonnen.

Toen de kustbatterij in 1781 werd vergroot, is men gestopt met het vuren op de Stenen Baak. Het houten buitenbaken was inmiddels verdwenen. De Maasmond was in die tijd sterk verzand en grote handelsschepen waren gedwongen om via het Haringvliet en langs Dordrecht om te varen om de havens van Rotterdam te bereiken. De toren deed nog wel dienst als dagmerk voor de vissers. In 1800 bracht een storm zware schade toe aan de toren. Vermoedelijk is toen

de lantaarn geheel vernield. In 1807 was die er in ieder geval niet meer. Het gemeentebestuur van Brielle overwoog de toren helemaal af te breken omdat restauratie duur was. De 'Commissie der Loodsen' oordeelde echter dat de Stenen Baak een onmisbaar dagmerk was voor de scheepvaart. Hij werd voor sloop behoeft maar het is niet duidelijk of er daarna nog onderhoud heeft plaatsgevonden.

De herbouwde kogelgloeioven in 1958.

De Stenen Baak in 2005.

In 1850 werd het Rijk eigenaar van de Stenen Baak. Hoewel er sinds 1781 niet meer gevuurd was, werd hij toen pas definitief als vuurtoren buiten gebruik gesteld. In 1950 werd de Brielse Maas afgedamd en toen verloor de baak ook zijn functie als dagmerk.

Door gebrek aan onderhoud verkeerde de Stenen Baak in 1939 in zwaar verval. Een omvangrijke restauratie in dat jaar, onder supervisie van de Rijksgebouwendienst, voorkwam dat de toren definitief zou omvallen. In 1965 werd hij opnieuw gerestaureerd en kreeg vervolgens in 1966 de status van rijksmonument.

In 1999 was de baak alweer aan een onderhoudsbeurt toe. De Rijksgebouwendienst gaf toen een adviesbureau opdracht om te onderzoeken hoe het gebouw in deze tijd gebruikt zou kunnen worden. Het voorstel was om de Stenen Baak in te richten als museum, zodat de historie rondom dit object levend gehouden kon worden. In samenwerking met het Recreatieschap Voorne, Putten en Rozenburg, en de gemeenten Westvoorne en Brielle, werd het voorstel in 2003 tot uitvoering gebracht. De toren werd gerestaureerd, voor het publiek toegankelijk gemaakt en voorzien van een kleine museale presentatie en een licht- en geluidspel. De lantaarn is niet gereconstrueerd omdat dat te duur was. In juli 2004 werd het museum geopend. De Stenen Baak is nu eigendom van de Stichting Monumentenbezit Nederland en Historisch Museum Den Briel organiseert de openstelling voor publiek.

Gezicht op de Catharijnekerk in Brielle, vanaf de Zuidwal. Aquarel van Joost van Wolfheze uit 1810.

De Sint-Catharijnekerk als vuurtoren

In 1758 stelde het stadsbestuur van Brielle, na het raadplegen van loodsen en stuurlieden, een plan op voor verbetering van de kustverlichting op Voorne. Er werd geld gereserveerd voor het plaatsen van een lichtkoepel op de toren van de Sint-Catharijnekerk in Brielle, het bouwen van een nieuwe vuurtoren ter vervanging van de Stenen Baak en het oprichten van een vuurbaken in de duinen van Oostvoorne. De nieuwe vuurtoren is er nooit gekomen; de Stenen Baak bleef nog een tijdje functioneren. De andere twee lichten zijn wel gerealiseerd en in 1759 in gebruik genomen.

De bouw van de Sint-Catharijnekerk begon in 1417. Het zou de grootste dom van Nederland moeten worden. Maar in 1456, nog lang niet voltooid, werd hij grotendeels door brand verwoest. De herbouw startte in 1462 maar in 1482 was het geld op, zodat de kerk en de toren niet afgebouwd zijn. Door de verzanding van de Maas ging de economie van Brielle achteruit, waardoor er minder inkomsten waren en er geen geld overbleef voor de kerk. De toren kreeg uiteindelijk een hoogte van 60 meter in plaats van de beoogde 120. En de kerk kreeg alleen een schip. Desondanks is de Sint-Catharijnekerk een imposante verschijning. De toren steekt hoog boven de stad uit en is van heinde en ver zichtbaar. Eeuwenlang diende hij daarom als dagmerk voor de scheepvaart. De toren was het centrale ankerpunt van diverse zichtlijnen over de monding van de Maas, waaronder een zichtlijn samen met de kerktoren van Oostvoorne en een met de koepel op het landgoed Zeeburgh. Deze koepel werd in 1942 door de Duitsers afgebroken en is in 2014 op initiatief van de inwoners van Oostvoorne herbouwd op een plek aan de Zeeweg, niet ver van de oorspronkelijke locatie.

Omdat de kerktoren geen spits had gekregen was hij uitermate geschikt om als vuurtoren dienst te doen. Op het torenplat werd 1758 een achthoekige stenen lantaarn gebouwd met daarop een sierlijk koepeltje. Aan zeezijde waren ramen aangebracht. Binnenin werd een kolenvuur gestookt.

Tussen 1801 en 1813 was het licht gedoofd, vanwege de constante oorlogsdreiging in het Franse rijk. In 1814 werd het licht weer ontstoken. Het kolenvuur werd in 1833 vervangen door een petroleumlamp met paraboolspiegels. In 1850 is het licht definitief gedoofd. De Maas was zodanig verzand dat hij onbevaarbaar was geworden voor de handelsschepen. De lantaarn bleef nog een tijd aanwezig op de toren. Pas in 1895 werd die verwijderd toen er een restauratie van de kerk plaatsvond. De vuurtoren was vanaf dat moment weer gewoon kerktoren.

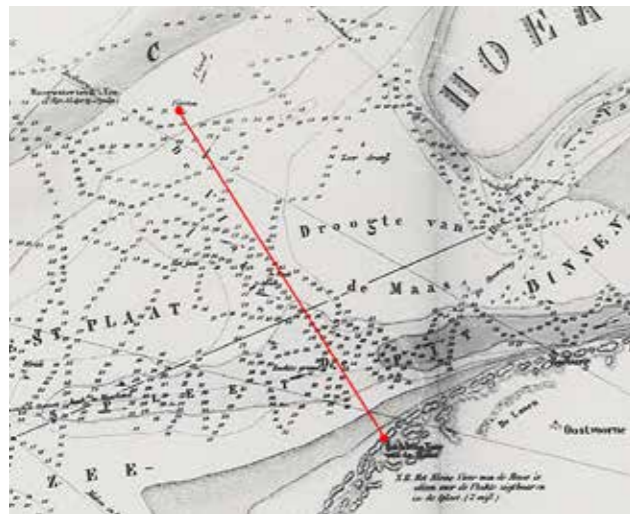
De precieze locatie van het in 1758 gebouwde vuurbaken in de duinen is niet bekend en ook de functie ervan laat zich raden. Was dit het lage licht van een lichtenlijn met het licht op de Sint-Catharijnekerk of een zelfstandig functionerend kustlicht? Dat het met kolen werd gestookt geeft wel aan dat het een belangrijk oriëntatiepunt was. Er zijn wel enkele bijzonderheden over dit baken bekend. Zo stond er naast het baken een klein huisje waar twee vuurstokers konden verblijven in bedsteeën en er was een

De Sint-Catharijnekerk in 1894, vlak voor een restauratie.

De Sint-Catharijnekerk kreeg in 1966 de status van rijksmonument.

Fragment van een hydrografische kaart uit 1839. Het Kleine Vuur van de Maas en de uiterton zijn met rode stippen gemarkeerd.

kolenhok. De kolen werden vanuit Brielle aangevoerd en op de kolenwagen werd ook het beddengoed voor de stokers vervoerd.

In 1773 gaf Brielle opdracht voor het opwerpen van een zandberg aan de buitenkant van de duinen van Oostvoorne. De hoogte en opbouw daarvan werden gedetailleerd aangegeven maar de functie ervan niet. Vermoedelijk was dit bedoeld als een nieuw fundament voor het vuurbaken omdat de hoogte of de locatie van het oorspronkelijke baken niet langer voldeed.

Lichten van de Maas

In 1826 bevond zich nog steeds een licht in de duinen van Oostvoorne. Dit was een 'lamplicht' en niet langer een kolenvuur. Met lamplicht werd in die tijd bedoeld op een olielamp met reflector. Ook van dit licht is de precieze locatie niet bekend. Het zal op een iets andere plek hebben gestaan dan die van het vuurbaken van 1758 of dat van 1773. De vaargeulen waren immers constant aan verandering onderhevig.

De situatie wordt pas echt duidelijk bij het raadplegen van hydrografische kaarten uit de negentiende eeuw. Op een kaart uit 1839 staat in de duinen van Oostvoorne het

De vuurbaak van Rockanje op een topografische kaart uit ca. 1850.

'Kleine Vuur van de Maas', met daarbij de opmerking: "is alleen over de Vlake zichtbaar en in de Spleet (2 mijl)." "De Vlake" was een bevaarbaar water tussen twee zandplaten, loodrecht op de kust van Oostvoorne, gemarkeerd met een 'uiterton'. Stroomgeul 'De Spleet' liep daar dwars langs, evenwijdig aan de kust, overgaand in een nog diepere stroomgeul 'De Pit'. Het Kleine Vuur van de Maas was dus een geleidelicht dat schepen vanaf de Noordzee richting gaf naar de uiterton, over de Vlake en naar het begin van De Pit.

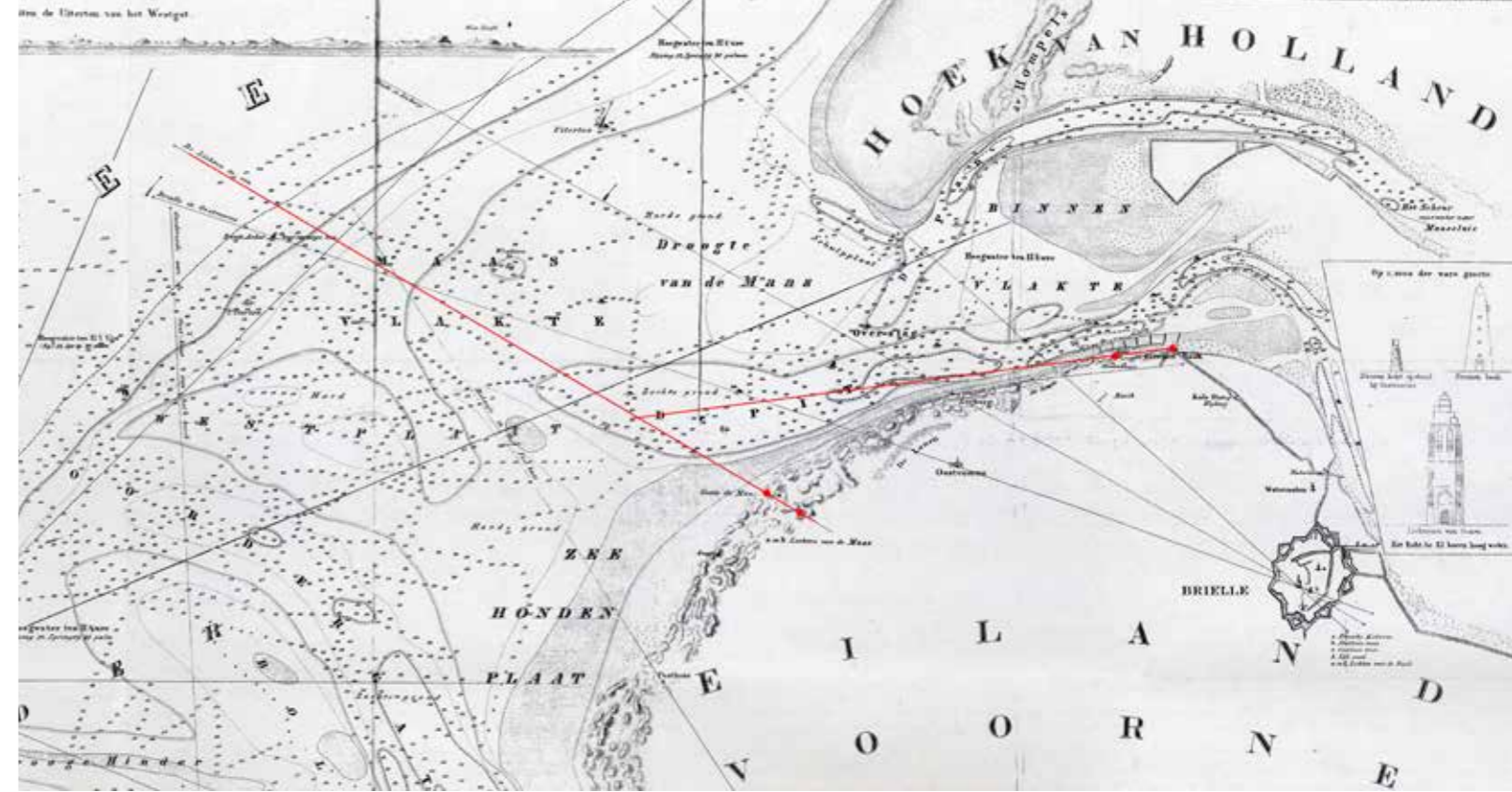
Op een herziene hydrografische kaart uit 1857 zijn de vaargeulen alweer enigszins veranderd en staan er in de duinen van Oostvoorne twee lichten aangegeven, met de aanduiding 'Lichten van de Maas'. Deze vormen een lichtenlijn die precies het midden tussen twee tonnen aan het begin van De Pit markeert. Deze lichten hadden dus dezelfde functie als het Kleine Vuur van de Maas: schepen over De Vlake leiden naar het begin van de stroomgeul langs de kust. Twee geleidelichten in lijn zijn overigens makkelijker te volgen dan de smalle lichtbundel van het Kleine Vuur van de Maas, die alleen zichtbaar was als de juiste koers werd gehouden.

Op de kaart uit 1857 is het buitenbaken van de lichtenlijn aangeduid met 'Goris de Man'. Omdat de persoonsnaam Goris of Gorus de Man terug te vinden is in talrijke notariële akten uit de periode 1820-1850, waarin deze persoon wordt gekwalificeerd als 'bakenstoker', is het zeer waarschijnlijk dat het kustlicht naar hem is vernoemd, nadat hij vele jaren dienst had gedaan.

In het huidige landschap zijn het Kleine Vuur van de Maas en de Lichten van de Maas te plaatsen op de locatie waar nu het Bakepad loopt, in het duingebied van het Zuid-Hollands Landschap. Het is duidelijk dat de Lichten van de Maas een eind verder in zuidwestelijke richting stonden dan de oude kolengestookte vuurbaken uit de zestiende eeuw. Die stonden ten noordwesten van Oostvoorne. De verzanding van de Maasmond en de daarmee samenhangende aangroei van de Hoek van Holland dwong Brielle om de locatie van de lichtenlijn steeds weer aan te passen. De kaart van 1857 maakt ook duidelijk dat schippers die het begin van De Pit hadden bereikt vervolgens de Stenen Baak en zijn buitenbaken in lijn moesten houden om door

De Lichten van de Maas op een topografische kaart uit 1867.

Gedeelte van een hydrografische kaart uit 1857. De Lichten van de Maas, de Stenen Baak en het buitenbaken zijn rood gemarkeerd.

het centrale deel van stroomgeul te varen. Deze kaart bevat overigens nog meer interessante informatie. Op een uitsnede aan de zijkant van de kaart zijn drie objecten getekend: de lichttoren van Goeree, de Stenen Baak op het Flaauwe Werk van Goeree en een ijzeren opengewerkte lichtopstand bij Oostvoorne. Vermoedelijk is dit laatste object een illustratie van het hiervoor genoemde buitenbaken, dat in die tijd dus van ijzer was en niet meer van hout, zoals zijn vele voorgangers.

Andere kleine kustlichten

In de buitenduinen van Rockanje werd in 1816 een lichtopstand gebouwd. Op een topografische kaart van omstreeks 1850 is deze 'vuurbaak' aangegeven, iets ten noordwesten van het Quarantainehuis, ook wel Pesthuis genoemd. Het was een klein gebouwtje met daarop een lamplicht dat gevoed werd met patentolie. Naast de lichtopstand stond een paalconstructie als baken voor de scheepvaart overdag. Ik vermoed dat deze lichtopstand leiding gaf bij het aanvaren van het Noordergat, het begin van de vaarroute naar Hellevoetsluis. Op de hydrografische kaarten van 1839 en 1857 komt de lichtopstand echter niet voor. Het lijkt erop dat het kleine gebouwtje er nog een tijd heeft gestaan, terwijl het licht niet meer functioneerde. Dat wordt bevestigd door een contract uit 1824 waarin sprake is van het overbrengen van een lamplicht vanuit de duinen van Rockanje naar een hoog duin, gelegen achter het landgoed Mildenburg te Oostvoorne. Volgens de kadastrale legger van Rockanje werd het gebouwtje in 1891 gesloopt. Brielle bleef nog lange tijd eigenaar van het stukje duingrond waarop de lichtopstand van Rockanje heeft gestaan. Pas in 1931 werd het overgedragen aan Natuurmonumenten. Deze locatie kan heden ten dage gezocht worden tussen het einde van het Kreekpad – waar het Pesthuis stond – en het Brede Water.

Het eerdergenoemde contract uit 1824 had overigens betrekking op het oprichten van een nieuwe lichtopstand bij het Landgoed Mildenburg. De eigenaar N.J.C. Lette gaf daarin toestemming voor gebruik van het duin. Brielle betaalde hem daarvoor jaarlijks 10 gulden. Voor zover bekend werd de huur in 1830 beëindigd. Wat de functie was van dit licht is niet duidelijk. De locatie van de betreffende duintop is mogelijk de plek waar in de jaren 60 en 70 van de twintigste eeuw een uitkijktoren, tevens referentiepunt van de Rijksdriehoeksmeting, stond. Dit duin is inmiddels helemaal opgegaan in het bos van Mildenburg. In 1853 kwam er een eind aan de eeuwenlange inspanningen van het stadsbestuur van Brielle om de kustverlichting in het duingebied van Voorne steeds weer op orde te brengen. In dat jaar werd het recht van het innen van bakengeld door het Rijk voor 50.000 gulden afgekocht van Brielle. De afdeling Loodswezen van het departement van Marine was vanaf dat moment verantwoordelijk voor de kustverlichting bij de Brielse Maasmond.

Bronnen:

- A.A. Arkenhout, 1965. Middeleeuwse vuurtoren te Oostvoorne. Nieuwe Brielse Courant, 26 maart 1965.
- Nol Freijns en Aart van der Houwen, 2016. De vuurbakens van de Brielse Maasmond van 1280 tot 1630. Brielse Mare 26(2016)2:8-25.
- Nol Freijns, 2018. Vuurtorenlichten in het Voorne Duin en op de Sint-Catharijnekerk in Brielle, in de periode 1758-1891. Brielse Mare 28(2018)1:38-49.
- Aart van der Houwen, 2020. De vuurtoren van Rockanje. Briels Nieuwsland.nl, 14 februari 2020.
- Peter Kouwenhoven, 2010. Vuurtorens, lichtschepen en kapen. Nautische erfgoed van Nederland.

Afbeeldingen:

- Peter Kouwenhoven: kleurenfoto's blz. 4, 8 en 9.
- Stadsarchief Rotterdam: kaart blz. 5 bovenaan.
- Streekarchief Voorne-Putten: alle overige afbeeldingen.